

STUDIA NAUK TEOLOGICZNYCH
TOM 19 (2024)

DOI: 10.24425/snt.2024.150499

ANDRZEJ NAPIÓRKOWSKI OSPPE
Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie
ORCID ID: 0000-0002-3480-1178

MISTERIUM INSTYTUCJONALNEGO WYMIARU KOŚCIOŁA

1. WPROWADZENIE

Podstawową tezę niniejszej refleksji jest nie tylko podkreślenie konieczności instytucjonalnej natury Kościoła, ale także próba wykazania jej misteryjnego charakteru. Przebieg zakładanych analiz będzie kilkustopniowy. Najpierw odwołamy się do trynitarnego eklezjogenezy Kościoła, rozumianego jako wspólne wydarzenie Trójosobowego Boga oraz przyjmującego Go w wierze człowieka. Następnie zaprezentujemy teandryczny charakter Kościoła, jaki jest konsekwencją dwóch natur w jednej osobie Jezusa Chrystusa (realizm inkarnacyjny). Uzasadnienia niezbywalności instytucjonalnego charakteru Kościoła będziemy doszukiwać się nie tylko w tajemnicy wcielenia, ale także w osobie i udzielaniu się Ducha Świętego. I wreszcie, dokonamy podsumowania konieczności eklezjalnej instytucjonalności ze wskazaniem na misteryjność tejże instytucjonalności w świetle chrysto-pneumatycznym.

2. TRYNITARNA EKLEZJOGENEZA

Poprawne rozumienie Kościoła musi nie tylko uwzględniać jego naturę, strukturę i misję, ale także być zakorzenione w jego genezie. Tego rodzaju rozumienie wspólnoty Bosko-ludzkiej nigdy nie zrezygnuje z jej wymiaru insty-

Copyright (c) 2024 Andrzej Napiórkowski. This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-NoDerivs 4.0 Poland (CC BY-ND 4.0 PL) License (<https://creativecommons.org/licenses/by-nd/4.0/deed.en>), which permits copying and redistribution of the material in any medium or format for any purpose, even commercially, provided the original author and source are properly cited. If you remix, transform, or build upon the material, you may not distribute the modified material.

tucjonalnego, który wydaje się być w dzisiejszych czasach nie tylko kwestionowany, ale i usuwany¹.

Jednym z większych osiągnięć eklezjologii *Vaticani Secundi* – ale także posoborowej nauki o Kościele – było ukazanie Kościoła jako sakramentu Trójsobowego Boga. Interesujący komentarz do soborowej konstytucji *Lumen gentium* wyszedł spod pióra Medarda Kehla. W książce *Die Kirche. Eine katholische Ekklesiologie* ukazuje on eklezjalną trynitarność. Niemiecki teolog pisze o powołaniu ludzkości przez Boga Ojca do królestwa Bożego (*zum Reich Gottes des Vaters berufen*), o współkształtowaniu przez Jezusa Chrystusa wspólnoty ochrzczonych (*Dem Sohn Jesus Christu zugestaltet*) oraz o jednoczeniu Kościoła przez Ducha Świętego (*Vom Hl. Geist geeint*)².

Ten głos nie jest odosobniony, gdyż możemy przywołać wielu teologów, którzy akcentują trynitarność Kościoła. Do tego grona zaliczymy: J. Pałuckiego³, W. Hryniewicza⁴, A. Barona, J. Kupczaka, J.D. Szczurka⁵, J. Bujaka⁶, E. Piotrowskiego⁷, H. de Lubaca⁸, B. Forte⁹ i wielu innych. Jeszcze wyraźniej zakorzenienie Kościoła w Trójcy Świętej ujawnia się w piśmiennictwie teologów

¹ Literatura przedmiotu jest dość bogata i różnorodna. Warto jednak wskazać na takie pozycje, jak: M. Rusecki (red.), *Problemy współczesnego Kościoła*, Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL 1996; A. Dulles, *Models of the Church*, Dublin: Gill and MacMillan 1988. Amerykański teolog ukazuje nie tylko różne modele Kościoła, ale także jego instytucjonalną naturę. Natomiast Y. Congar jako autor *Divided Christendom: A Catholic Study of the Problem of Reunion*, London: Geoffrey Bless 1939 pokazuje istotne aspekty instytucjonalności w odniesieniu do jedności chrześcijańskiej. Z kolei K. Rahner, *Theological Investigations*, t. 1: *God, Christ, Mary and Grace*, Darton: Longman & Todd 1962, opisuje teologiczne aspekty Kościoła i jego instytucji. E. Schillebeeckx – *The Church with a Human Face: A New and Expanded Theology of Ministry*, New York Crossroad 1983, s. 187–228 – bada instytucjonalne wymiary Kościoła w kontekście jego posług (*democratic government of the Church through its ministers*), postulując jego demokratyczną funkcję jako Boskiej wspólnoty (*Towards democratic rule of the Church as the community of God*).

² Por. M. Kehl, *Die Kirche. Eine katholische Ekklesiologie*, Würzburg: Echter 1992, s. 63–103.

³ Zob. J. Pałucki, *Trynitarne wymiary Kościoła. Studium patrystyczne*, Lublin: Wydawnictwo KUL 2007.

⁴ Por. R. Wroński, *Trynitarne podstawy eklezjologii komunijnej według Wacława Hryniewicza OMI*, „Roczniki Teologiczne KUL” 63 (2016) 7, s. 47–63.

⁵ Zob. A. Baron, J. Kupczak, J.D. Szczurek, *Rozwój dogmatu trynitarne*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II 2015.

⁶ Zob. J. Bujak, *Eklezjologia trynitarne-eucharystyczna w dokumentach Międzynarodowej Komisji Mieszanej do dialogu teologicznego między Kościołem katolickim a Kościołem prawosławnym*, „Collectanea Theologica” 73/3 (2003), s. 77–103.

⁷ Por. E. Piotrowski, *Traktat o Trójcy Świętej*, w: *Dogmatyka*, t. 4, E. Adamiak, A. Czaja, J. Majewski (red.), Warszawa: Biblioteka Więzi 2007, s. 15–320.

⁸ Zob. H. de Lubac, *Medytacje o Kościele*, Kraków: WAM 1997.

⁹ Zob. B. Forte, *La Chiesa della Trinità. Saggio sul mistero della Chiesa, comunione e missione. Simbolica ecclesiale* 5, Cinisello Balsamo: Edizioni San Paolo (2) 1995.

prawosławnych, jak np.: u J. Meyendorffa, N. Afanassieffa, J. Zizioulasa czy N. Nissiotisa. W tym względzie wartościową monografią jest pozycja *Teologia między Wschodem a Zachodem*, gdzie autorzy zachęcają do wzajemnego ubogacenia i zacerpięcia tak z mistycznego jak i racjonalnego ujęcia eklezjalności Wschodu i Zachodu¹⁰.

Przedstawmy teraz w sposób szkicowy pięć podstawowych etapów powstawania Kościoła, ale właśnie w świetle trynitarnym. Teologia katolicka mówi o pięciu etapach powstawania Kościoła Trójosobowego Boga, gdyż widzi go jako proces, jako dzieje zbawienia rozciągnięte w historii, które wciąż jeszcze trwają i są współtworzone z człowiekiem przez wszystkie trzy Osoby Boskie. Mówi ona 1. o pozaczasowej idei Boga Ojca; 2. o zwoływaniu i gromadzeniu (*kahal*) ludu Izraela w Starym Przymierzu przez Boga Ojca; 3. o aktach eklezjotwórczych Jezusa, ukonstytuowanych w Jego ciele i krwi jako doskonałym i wiecznym Nowym Przymierzu; 4. o realizującej się od zesłania Ducha Świętego w obecnej ziemskiej doczesności powszechnej wspólnoty odkupionych; 5. o eschatologicznej pełni wierzących siostr i braci¹¹.

W tym świetle nie ma podstaw do twierdzenia o założeniu Kościoła przez Jezusa Chrystusa, gdyż jest on przede wszystkim rzeczywistością trynitarną. Zresztą, eklezjologia katolicka w okresie posoborowym odeszła w większej już części od stwierdzenia, że Jezus Chrystus wprost i bezpośrednio założył Kościół. Powstawanie Kościoła jest rzeczywistością niezakończoną, gdyż jest on rzeczywistością dynamiczną, co wynika z tajemnicy udzielania się Boga oraz tajemnicy uswięcenia wierzących i całego świata. Ta dynamika udzielania darów odkupienia jest zatem procesem, gdzie (współ)istnieją grzech i łaska. Permanentna eklezjogeneza trynitarna wyraźnie domaga się podwójnej natury Kościoła: Boskiej (niewidzialnej) i ludzkiej (widzialnej). Duchowość musi bezwzględnie posiadać swój nośnik, którym jest właśnie materialna, widzialna struktura Eklezji. Odwołanie się do etapów eklezjogenezy podprowadza nas do opowiedzenia się nie tylko za koniecznością instytucjonalnego jego wymiaru, ale pozwala także dostrzegać w tym drugim wymiarze pewną misteryjność. Skoro bowiem Kościół jest rzeczywistością Bosko-ludzką, to mamy podstawę do tego, aby pojęciem tajemnicy, jaka łączy się z Boską naturą Kościoła, objąć również jego naturę ludzką.

¹⁰ Zob. *Teologia między Wschodem a Zachodem*, M. Dobrzeniecki, M. Raczyński-Rozek (red.), Kraków: WAM 2019.

¹¹ Na etapy powstawania Kościoła wskazali ojcowie soborowi w konstytucji *Lumen gentium* nr 2, a później zostały one przedłożone w nauczaniu katechizmowym; por. KKK 759–768 (pierwszym etapem jego powstawania był zamysł zrodzony w sercu Boga Ojca (KKK 759) i wyrażany już od początku świata w różnych znakach (KKK 760); następnie przygotowanie go w czasach Starego Testamentu (KKK 761–762), później ustanowienie go przez Jezusa Chrystusa (KKK 763–766) i wreszcie ostatecznie objawienie go światu w zesłaniu Ducha Świętego (KKK 767–768). Ostatnim zaś jest jego eschatyczność.

Trynitarna eklezjogeneza znajduje ostatecznie swoje wypowiedzenie w instytucjonalności Kościoła, gdyż samoudzielanie się Boga jako największej i czystej miłości nie posiada swojego ograniczenia czy kresu, choć potrzebuje widzialnej relacji z ludzką osobą. Uwidacznia się ono w pięciu znamionach Kościoła: w jego jedności, świętości, powszechności (katolickości), apostołskości i maryjności. Te znaki jego uwiarygodnienia umocowane są w samej naturze Trójcy Świętej, która pragnie być nieustannym darem dla człowieka. W takim świetle przedstawia to Francis de Chaignon, ukazując jedność Kościoła jako odbicie jedności Trójcy Świętej, jego świętość jako emanację trzech osób Boskich. Również pozostałe znamiona kościelnej struktury (powszechność, apostołskość, maryjność) są dla francuskiego teologa pochodną trynitarnej natury Boga¹².

Wypracowanie trynitarnej eklezjogenezy to skutek powrotu do źródeł, rozpoczęty już przed Soborem Watykańskim II. Doszło przy tym do ujęcia rzeczywistości Kościoła jako misterium, którego centrum, źródło i szczyt stanowią obecność i zaangażowanie się Boga w Trójcy Osób: „Cały Kościół ukazuje się jako lud zjednoczony jednością Ojca i Syna, i Ducha Świętego”¹³. Ten trynitarne wymiar Bożego działania jest istotnym aspektem tego, co *Lumen gentium* określiło jako sakramentalność Kościoła. Kościół jest sakramentem zbawienia, ponieważ jest znakiem i narzędziem (skutecznym) zbawczego działania Boga w świecie¹⁴. To działanie odpowiada zamierzeniom Boga Ojca, które to zamierzenia realizowane są przez posłanie Syna i Ducha¹⁵. Numery 2–4 tej soborowej konstytucji wyjaśniają ów trynitarne wymiar sakramentalności Kościoła. Mając to na uwadze, należy kontemplować ową podwójną tajemnicę Kościoła, tak w jego niewidzialności, jak w strukturze. A. Czaja wskazuje na potrójną strukturę kościelną: charyzmatyczną, uniwersalno-lokalną oraz kolegialną, gdzie wymiar pneumatyczny zlewa się z wymiarem instytucjonalnym¹⁶. Gdyby zabrakło jednego z tych wymiarów, Kościół nie byłby ludem Trójjedynego Boga. Kilkanaście lat później Katechizm Kościoła dopowie: „tajemnica Trójcy Świętej stanowi centrum wiary i życia chrześcijańskiego. Jest tajemnicą Boga w sobie samym, a więc źródłem wszystkich innych tajemnic wiary oraz światłem, które je oświeca”¹⁷.

¹² Por. F. de Chaignon, *Église et Trinité selon Vatican II*, „Communio” XXIV (1999), z. 5–6, s. 65–77.

¹³ KK 4.

¹⁴ KK 1.

¹⁵ KK 2.

¹⁶ Por. A. Czaja, *Traktat o Kościele*, s. 408–430.

¹⁷ KKK 234; por. A. Napiórkowski, *Powstawanie Kościoła: od eklezjogenezy chrystocentricznej do eklezjogenezy trynitarnej*, „Verbum Vitae” 41/1 (2023), s. 57–73. DOI: <https://doi.org/10.31743>.

3. REALIZM INKARNACYJNY

Szczyt objawienia się Trójcy Świętej dokonał się w wydarzeniu wcielenia. Dlatego w żadnym wypadku nie wolno zaniechać refleksji nad realizmem inkarnacyjnym, zakotwiczonym i spełnionym w Jezusie i Jego Matce. Jak to się stało, że niewidzialny Bóg stał się człowiekiem? Wraz z Anzelem z Canterbury możemy też postawić inne pytanie, które stało się tytułem jego wielkiego, pochodzącego z jedenastego wieku, dzieła: dlaczego Bóg stał się człowiekiem (*Cur Deus homo?*)?

Ta tajemnica udzielania się Trójosobowego Boga, jaka dokonała się w przyjęciu ludzkiej natury przez odwiecznego Syna Bożego, trwa nadal. Spełnia się ona jakby wciąż na nowo w *mysterium Ecclesiae*. Jej zgłębienie przerasta nas nie tylko w sferze intelektualnej, ale nawet i w sferze wiary. Aby się odpowiednio zbliżyć do niej, musimy ujmować eklezjalną rzeczywistość integralnie: w wymiarze instytucjonalnym i duchowym. Zaakcentujmy to: jeżeli będzie ona redukowana zaledwie do rzeczywistości duchowej, to paradoksalnie będziemy mieli do czynienia z brakiem łaski i prawdy. Nasilające się ruchy pentakostalne w Ameryce Północnej i Południowej (Brazylia) są często – bez wymiaru eklezjalnego i sakramentalnego – takim nieporozumieniem, jak tendencje instytucjonalizujące i klerykalizujące. Ważne jest, aby przedkładać całościowe ujęcie Kościoła i taki obraz wprowadzać w życie wierzących i świata. Jezus Chrystus – choć jedna osoba – to jednak dwie natury: Boska i ludzka. Jest On i człowiekiem, i Bogiem. Paradygmat chrystologiczny zabezpiecza właściwe rozumienie natury Kościoła. Musimy bronić misteryjności tak przed przesadną spirytualizacją, jak i nadmierną instytucjonalizacją. Z jednej strony odkrywanie misteryjnego charakteru Kościoła domaga się nieustannych reform, które oczyszczają jego instytucjonalność. Z drugiej musimy stale odzyskiwać właściwą instytucjonalność, aby duchowość odnalazła swoją głębię i była bliska codzienności¹⁸.

Z listów Pawła z Tarsu wynika, że „mysterion” to nie tylko głębokie prawdy teologiczne, odnoszące się do tajemnicy Bożej i zbawienia, lecz w najpełniejszym znaczeniu to osoba i dzieło Jezusa Chrystusa (por. Rz 16,25–26; Ef 1,9; 3,3–6; 5,32; 6, 19; Kol 1,26–27; 2,2–3). Apostoł tajemnicę wręcz utożsamia z Chrystusem, gdyż to On znajduje się w samym centrum spełnienia odwiecznych obietnic Boga Ojca. Jest On dla ludzi źródłem zbawienia, które głosił, unaoczniał i uskutecznił w tajemnicach paschalnych. Człowieczeństwo Chrystusa stało się sakramentem, czyli skutecznym znakiem całej Jego tajemnicy – całej rzeczywistości niewidzialnej i Jego Bóstwa, choć wypowiedziane historycznie, realnie i widzial-

¹⁸ Por. A. Napiórkowski, *Podwójna tajemnica Kościoła*, Pelplin: Bernardinum 2022; zob. M. Rusecki, K. Kaucha, J. Mastej (red.), *Kościół w czasach Jana Pawła II*, Lublin: Wydawnictwo KUL – Wydawnictwo Archidiecezji Lubelskiej Gaudium 2005.

nie. „Albowiem On, Syn Boży, przez wcielenie swoje zjednoczył się jakoś z każdym człowiekiem. Ludzkimi rękoma pracował, ludzkim myślał umysłem, ludzką działał wolą, ludzkim sercem kochał, urodzony z Maryi Dziewicy, stał się prawdziwie jednym z nas, we wszystkim do nas podobny oprócz grzechu. Niewinny Baranek krwią swoją dobrowolnie wylaną wysłużył nam życie i w Nim Bóg pojednał nas ze sobą i między nami samymi oraz wyrwał z niewoli szatana i grzechu”¹⁹. Chrystus to szczytowy punkt sakramentalnej struktury ekonomii Bożej. Z chwilą jednak Wniebowstąpienia Jego człowieczeństwo jako sakrament (znak) przestało być dla nas rzeczywistością widzialną. Dlatego odtąd aż do paruzji tę sakramentalną funkcję spełnia Kościół, będący sakramentem (znakiem): widzialnym i skutecznym znakiem niewidzialnej łaski.

Opisując Kościół jako „przedziwny sakrament” (*mirabile sacramentum*) i „niejako sakrament” (*veluti sacramentum*), sobór zaznaczył specyfikę i odmienność sakramentalności eklezjalnej. Mimo braku identyczności i bardzo jednoznacznie i ściśle rozumianej kontynuacji między Chrystusem a Kościołem, zachodzą między nimi istotne podobieństwa, które – na zasadzie analogii – pozwalają Kościół nazwać sakramentem na wzór Chrystusa sakramentu²⁰. „Kościół jest rzeczywistością złożoną, która zrasta się z pierwiastka Boskiego i ludzkiego. Dlatego też na zasadzie bliskiej analogii upodabnia się do tajemnicy Słowa Wcielonego. Jak bowiem przybrana natura ludzka służy Słowu Bożemu za żywe narzędzie zbawienia, nierozzerwalnie z Nim zjednoczone, nie inaczej też społeczny organizm Kościoła służy ożywiającemu go Duchowi Chrystusowemu ku wzrastaniu ciała”²¹. Stąd Kościół jest ujmowany jako sakrament podstawowy (*Grundsakrament*), a Chrystus jako prasakrament (*Ursakrament*), będący jedynym i rzeczywistym źródłem zbawienia. Jak w Chrystusie zaistniało i wypełniło się zjednoczenie nadprzyrodzoności (Bóstwa) ze światem materialnym, widzialnym, ludzkim, tak też w Kościele – na sposób analogii – łączą się ze sobą te dwa wymiary. A zatem Kościół jest sakramentem, a sakramenty go budują i służą ludowi Bożemu. Stanowią one istotny element kościelnej tak struktury, jak i misteryjny wymiar instytucjonalnej komunikacji²².

Tajemnica Kościoła znajduje się w przemienionym człowieczeństwie Chrystusa. Zmartwychwstały Pan jest sercem chrześcijańskiej wspólnoty. Życie tej wspólnoty to celebrowanie Jego misterium męki, śmierci i zmartwychwstania, przez które dokonało się dzieło odkupienia. Dlatego sakramentalne życie Kościoła ma

¹⁹ KDK 22.

²⁰ Por. KK 8; A. Czaja, *Traktat o Kościele*, w: *Dogmatyka*, t. 2, Warszawa: Biblioteka Więzy 2006, s. 393.

²¹ KK 8.

²² Por. M. Jagodziński, *Sakramenty w służbie communio*, Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego 2008, s. 165–238.

staurologiczno-rezurekcyjny charakter (chrzest i Eucharystia)²³. Jak Jezus Chrystus (Bóg – Człowiek), tak też Kościół (Trójca Święta i wierzący) posiada swój wymiar nadprzyrodzony i ziemski. Kościół jest przedłużeniem wcielenia Boskiej Osoby Słowa. Jako tajemnica tajemnic, składająca się z tego, co Boskie i ludzkie, Eklezja upodabnia się *per analogiam* do *mysterium* Słowa wcielonego. Dlatego jest ona nie tylko duchową wspólnotą, ale też instytucją i jako *sui generis* instytucja pozostaje ona w pewnej mierze tajemnicą²⁴.

4. PNEUMATYCZNOŚĆ USTRUKTURYZOWANA

W okresie przed *Vaticanum II* eklezjologia rzymska rozpowszechniła bardziej chrystologiczny model Eklezji niż model pneumatologiczny, jaki wydaje się być bardziej właściwy eklezjologii pierwszego tysiąclecia niepodzielonego chrześcijaństwa. Nie podważając chrystocentryczności Bosko-ludzkiej wspólnoty, należy dziś bardziej zdecydowanie mówić o jej pneumatocentryzmie, dokonując przesunięcia akcentów. W tym kierunku poszedł Sobór Watykański II, wydobywając pneumatologiczny charakter Kościoła, który wpisał w ideę *communio*²⁵.

Integralna wizja Eklezji nie dopuszcza refleksji nad osobą i dziełem Jezusa Chrystusa w oderwaniu od pneumatologii. Działania Chrystusa i Ducha Świętego są ze sobą ściśle zjednoczone; tak czyny Boskiego Nazarejczyka, jak i sakrament Kościoła są bowiem owocami działania Ducha Świętego. On to określa całą aktywność mistycznego Ciała Chrystusa i dziś jest w nim obecny przez Słowo Boże i sakramenty, a w szczególny sposób przez Eucharystię. To Duch Boży przygotował przyjście Chrystusa na świat, był obecny w tajemnicy wcielenia i nieprzerwanie objawia Boga światu przez Kościół Trójcy Świętej, i nie tylko²⁶.

W sposób dość czytelny misterium eklezjalne spełnia się w Duchu Świętym. Dlatego Sobór uczy: „Kiedy zaś dopełniło się dzieło, którego wykonanie Ojciec powierzył Synowi na ziemi (por. J 17,4), zesłany został w dzień Zielonych Świąt Duch Święty, aby Kościół ustawicznie uświęcał i aby w ten sposób wierzący mieli przez Chrystusa w jednym Duchu dostęp do Ojca (por. Ef 2,18). On to właśnie jest Duchem życia, czyli źródłem wody tryskającej na żywot wieczny (por. J 4,14; 7,38–39), przez Niego Ojciec ożywia ludzi umarłych na skutek grzechu, zanim śmiertelne ich ciała wskrzesi w Chrystusie (por. Rz 8,10–11).

²³ Por. J. Mastej, *Staurologiczno-rezurekcyjna wiarygodność chrześcijaństwa*, Lublin: Wydawnictwo KUL 2009, s. 285–295.

²⁴ Por. A. Napiórkowski, *Podwójna tajemnica Kościoła*, s. 204.

²⁵ Por. W. Kasper, *Die Kirche und ihre Ämter*, Freiburg-Basel-Wien: Herder 2009, s. 405–425.

²⁶ Zob. A. Czaja, *Credo in Spiritum Vivificantem. Pneumatologiczna interpretacja Kościoła jako komunii w posoborowej teologii niemieckiej*, Lublin: Wydawnictwo KUL 2003.

Duch mieszka w Kościele, a także w sercach wiernych jak w świątyni (por. 1 Kor 3,16, 6,19), w nich przemawia i daje świadectwo przybrania za synów (por. Gal 4,6; Rz 8,15–16 i 26)²⁷.

Ta pneumatyczność *mysterium Ecclesiae* nie jest jakaś abstrakcyjna czy też efemeryczna, ale właśnie instytucjonalna. Duch Święty, „prowadząc Kościół do wszelkiej prawdy (por. J 16,13)” i jednocząc go „we wspólnocie (*in communion*) i w posłudze, uposaża go w rozmaite dary hierarchiczne oraz charyzmatyczne, i przy ich pomocy nim kieruje oraz owocami swoimi go przyozdabia (por. Ef 4,11–12; 1 Kor 12,4; Gal 5,22). Mocą Ewangelii utrzymuje Kościół w ciągłej młodości, ustawicznie go odnawia i prowadzi do doskonałego zjednoczenia z Oblubieńcem. Albowiem Duch i Oblubienica mówią do Pana Jezusa Przyjdź! (por. Ap 22,17). Tak to cały Kościół okazuje się jako «lud zjednoczony jednością Ojca i Syna, i Ducha Świętego»²⁸. Bez ładu, jaki stwarza Duch Święty, nie byłoby obecności Boga pośród ludu wierzącego. Kościół jest sakramentem Ducha Świętego. Jego społeczny (widzialny) organizm objawia działanie Ducha Bożego, który udziela się przez słowo, urząd i charyzmat.

W encyklice *Dominum et Vivificantem* Jan Paweł II – określając Kościół jako sakrament wewnętrznego zjednoczenia z Bogiem – wskazuje na zbawcze działanie Ducha Bożego. Pisze: „Kościół – jako sakrament – wyrasta stale z paschalnej tajemnicy Chrystusowego «odejścia», a równocześnie żyje Jego stałym nowym «przychodzeniem» za sprawą Ducha Świętego, wewnątrz posłannictwa Parakleta – Ducha Prawdy. To właśnie Sobór wyznaje jako istotną tajemnicę Kościoła. Jeśli w mocy stworzenia Bóg jest Tym, w którym wszyscy «żyjemy, poruszamy się i jesteśmy» (Dz 17,28) – to z kolei *moc Odkupienia* trwa i rozwija się w dziejach człowieka i świata jakby w dwoistym «rytmie», którego źródło znajduje się w Ojcu Przedwiecznym. Jest to, z jednej strony, rytm *posłannictwa Syna*, który przyszedł na świat, rodząc się z Maryi Dziewicy za sprawą Ducha Świętego; z drugiej strony, jest to również rytm *posłannictwa Ducha Świętego*, który definitywnie został objawiony przez Chrystusa. Za sprawą «odejścia» Syna przyszedł Duch Święty i stale przychodzi jako Pocieszyciel i Duch Prawdy. W obrębie zaś Jego posłannictwa, niejako wewnątrz tej niewidzialnej obecności Ducha, *Syn*, który «odszedł» w tajemnicy paschalnej, «przychodzi» i jest stale *obecny w tajemnicy Kościoła*. W jego historii jest raz mniej, raz bardziej widoczny, lecz stale o niej stanowi. To wszystko zaś dokonuje się – na sposób sakramentalny – za sprawą Ducha Świętego, który «czerpiąc z zasobów Chrystusowego Odkupienia», stale daje życie. Pogłębiając świadomość tej tajemnicy, Kościół widzi lepiej samego siebie nade wszystko jako sakrament»²⁹.

²⁷ KK 4.

²⁸ KK 4.

²⁹ DeV 63.

Podjmując refleksję nad odniesieniami Ducha Świętego na polu eklezjologii, niektórzy teologowie (Severino Dianich, Serena Noceti, Heribert Mühlen, Walter Kasper, Ulrich Willers, Leonard Boff, Medard Kehl, Arno Schilson, Theodor Schneider, Jacek Salij, Andrzej Czaja) słusznie coraz wyraźniej dostrzegają Jego rolę w Kościele³⁰.

5. TAJEMNICA CHRYSTOLOGICZNO-PNEUMATOLOGICZNEGO INSTYTUCJONALIZMU

Zawężone ujmowanie eklezjalnego misterium nierozważnie postuluje dziś wykazywanie wyższości duchowości Kościoła nad jego instytucjonalnością. W historii Kościoła już wiele razy pojawiały się idee i ugrupowania, które bezrefleksyjnie głosiły nadrzędność wymiaru niewidzialnego nad wymiarem widzialnym. Pomijano historyczny fakt, że to właśnie uprzednio powstała materialna struktura dawała podstawę do formułowania treści wiary. Wciąż zresztą ujawniają się fałszywe stanowiska, niosące ze sobą nadmierne przedkładanie struktury duchowej nad instytucjonalną. Poparciem tego stwierdzenia są choćby takie błędne zjawiska, jak „Jezus – tak”, „Kościół – nie” lub też nurt „chrześcijan wierzących, ale niepraktykujących”. Wszystkie te postawy głoszą rzekomą wyższość duchowości nad strukturą, aby jednocześnie uzasadniać prowadzoną przez nich krytykę, ich brak uczestnictwa i zaangażowania się w życie parafii czy też wręcz odchodzenie od swojego lokalnego Kościoła. W tym duchu należy klasyfikować różne nietrafione formy reform liturgicznych w posoborowym Kościele, kiedy doszło do usuwania i niszczenia z wnętrza świątyni obrazów i figur świętych i błogosławionych, ołtarzy, konfesjonatów, sztandarów, feretronów i wielu innych przedmiotów wyposażenia. To żalosne postępowanie, jakie pojawiło się w wielu krajach Europy Zachodniej, Australii czy też w Stanach Zjednoczonych inspirowało się odżegnaniami od wszelkich postaci instytucjonalizmu. Tymczasem bez wytworzenia struktury instytucjonalnej niemożliwe byłoby nie tylko wypracowanie doktryny obowiązującej wszystkich wiernych, ale też nie doszłyby do takich pożądaných skutków, jak: właściwe oddziaływanie Kościoła na świat, jego misyjność czy też zachowanie w nieskażonej postaci Bożego Objawienia i jego poprawnej hermeneutyki³¹. To stopniowe odsłanianie się Boga

³⁰ Zob. S. Dianich – S. Noceti, *Trattato sulla Chiesa. Nuovo corso di teologia sistematica 5*, Brescia: Queriniana 2002; B. Forte, *La Chiesa della Trinità. Saggio sul mistero della Chiesa, comunione e missione. Simbolica ecclesiale 5*, Cinisello Balsamo: Edizioni San Paolo (2) 1995; A. Czaja, *Traktat o Kościele*, s. 395.

³¹ Por. W. Bielak, *Organizacja Kościoła w starożytności i średniowieczu. Teoria i praktyka*, „Kościół w Polsce. Dzieje i kultura” 12 (2013), s. 23.

w historii właśnie dzięki odpowiednim strukturom prowadzi człowieka do wiary. Bóg nie tylko się objawia jako osoba, ale przekazuje nam personalistyczny kod do odszyfrowywania tego objawienia³².

Instyytucjonalność Kościoła obejmuje tak jego strukturalną organizację, jak i wewnętrzną stabilność. Kościół katolicki jest jedną z najstarszych i największych instytucji na świecie, a jego instytucjonalność posiada cały szereg aspektów, takich jak: hierarchia, prawo kanoniczne, teologia, liturgia, nauka moralna i społeczna, misje, dobroczynność, troska o osoby chore i starsze, szkolnictwo i edukacja, wychowanie, sztuka, kultura, muzyka, architektura sakralna. Trzeba też zauważyć zaangażowanie Kościoła na rzecz pokoju, pojednania, sprawiedliwości społecznej i solidarności³³.

Instyytucjonalność Kościoła jest istotnym elementem jego tożsamości duchowo-materialnej. Ten jego instytucjonalny charakter z jednej strony, staje się nośnikiem udzielania się Boga wierzącym i światu, a z drugiej, owa instytucjonalność zakorzenia się i wypływa z nadprzyrodzoności, będąc przez nią modyfikowana. Dość czytelnie ujawnia się to w strukturze hierarchicznej Kościoła, gdzie, jako szafarze, osoby piastujące sakramentalne urzędy, wynikające z wprowadzenia ich w sakrament święceń (*ordo*), łączą skuteczną łaskę Bożą z materią. Dzięki utrzymanemu sakramentowi ordynacji biskupi, prezbiterzy i diakoni realizują uświęcające zadanie Kościoła, udzielając wierzącym sakramentów. Tak oto, widzialność instytucjonalizmu nabiera charakteru misterium, dzięki wysłużonym darom odkupienia przez Chrystusa, przekazywanym teraz w mocy Ducha Świętego.

W tym kontekście misterium zyskuje swoje centralne znaczenie, gdyż instytucjonalność prowadzi do ukrytej wewnętrznej strony Kościoła, do jego wymiaru głębi. To właśnie widzialna i konkretna postać Kościoła wskazują na tajemnicę świętości Boga i ludzkiej świętości bądź nieprawości. Dzisiaj mamy do czynienia z próbą oderwania Kościoła od jego nadprzyrodzonych korzeni i przekształcenia go raczej w religijno-społeczne ugrupowanie. W konsekwencji niszczone są eklezjalne struktury. Ujawniło się to już w rewolucyjnych formach latynoamerykańskiej teologii wyzwolenia, która w tym zakresie tworzyła tzw. wspólnoty podstawowe (*comunidades de base*). Mniej rewolucyjne, lecz bardziej mieszczańsko zorientowane postulaty, jakie uderzały w eklezjalną instytucjonalność, wyszły od Christiana Duquoca. Domagając się demokratyzacji Kościoła, francuski teolog nawoływał przedstawicieli hierarchii, aby ta „weszła w lud”³⁴. W swoich

³² Zob. J. Mastej, *Od Objawienia do aktu wiary. Personalistyczna koncepcja aktu wiary chrześcijańskiej*, Lublin: Katolicki Uniwersytet Lubelski KUL 2006.

³³ Por. A. Ochman, *Prorocka misja społecznego nauczania Kościoła*, „Studia Nauk Teologicznych” 17 (2022), s. 237–253.

³⁴ Por. Ch. Duquoc, *Die Reform des Priesterstandes*, w: *Die Rezeption des Zweiten Vatikanischen Konzils*, J. Pottmeyer und andere (red.), Düsseldorf: Patmos 1986, s. 374. Zob.

książkach, jak np.: o „Kościołach tymczasowych” czy o władzy i wolności w Kościele, koncentrował się na pogodzeniu chrześcijańskiego orędzia z wyzwaniami współczesnej kultury, takimi jak sekularyzacja, niesprawiedliwość społeczna i dialog międzyreligijny. Znakiem zapytania instytucjonalność opatrywał także niemiecki egzegeta P. Hoffmann, który domagał się przekształcenia konstytucji Kościoła w „osobowo-emocjonalne uwspólnotowienie” (*personal-emotionale Vergemeinschaftung*) bądź w „braterską wspólnotę” (*Brudergemeinde*)³⁵.

Nie można pominąć milczeniem jeszcze innej formy kościelnego instytucjonalizmu, jaki odsłania się w tajemnicy życia świętych i błogosławionych, a zwłaszcza w Najświętszej Maryji Pannie. Kościół nie może nie być maryjny. Konstytucja *Lumen gentium* – gdzie w VIII rozdziale tego dokumentu napotykamy mariologię wpisaną w odnowioną eklezjologię – zachęca do łączenia wymiaru Piotrowego i Maryjnego. Właściwie nie jest to nowy temat. Refleksja nad Maryją i Kościołem była czymś właściwym dla wierzących przez wieki. Medytacje maryjne i eklezjalne zawsze się wzajemnie ubogacały i rozświeślały aż do ruchów reformacyjnych. Wielu teologów zaczyna dzisiaj ten związek bardziej tematyzować, jak to ostatnio zrobił np.: Hans Urs von Balthasar³⁶ czy Stanisław Celestyn Napiórkowski³⁷. Maryjny charakter Kościoła jest koniecznym dopełnieniem jego apostołskiego charakteru. Maryja jako figura Kościoła wyprzedza go we wszystkim i jest wzorem w doskonałości. Począwszy od Zwiastowania, Maryja jest częścią objawienia tajemnicy trynitarniej³⁸. Poprzez działanie Ducha Świętego, który sprawia, iż odwieczny Syn Boży wciela się w Jej łono, na co Ona przyzwala, realizuje się odwieczny plan Ojca Niebieskiego. Jej dziewicze „tak” (hebr. *amen*) to figura i matryca trynitarniej wiary eklezjalnej, gdzie w Duchu dokonuje się przyjęcie Syna, aby przyłączyć do woli Boga³⁹.

---

też Ch. Duquoc, *Des églises provisoires. Essai d'ecclésiologie œcuménique*, Paris: Editions du Cerf 1985; Ch. Duquoc, *Autorité et liberté dans l'Église*, Paris: Editions du Cerf 1971.

³⁵ Por. P. Hoffmann, *Von der Priesterkirche zu einer Kirche des Volkes Gottes*, w: *Priesterkirche*, P. Hoffmann (red.), Düsseldorf: Patmos 1987, s. 350.

³⁶ H.U. von Balthasar, *Marie Première Église*, Paris: Médiaspaul 1998, s. 129–148.

³⁷ Zob. S.C. Napiórkowski, *Spór o Matkę*, Lublin: Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego 1988; S.C. Napiórkowski, *Teologia w Polsce na przełomie tysiącleci*, Lublin: Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego 2022.

³⁸ Por. KK 52 i 53.

³⁹ Por. F. de Chaignon, *Église et Trinité selon Vatican II*, s. 76.

ZAKOŃCZENIE

Problemy z instytucjonalnością w ciągu dwudziestu wieków istnienia Chrystusowej wspólnoty wierzących prowadzonej przez Ducha Świętego były i z pewnością będą obecne, gdyż sprawy ludzkie łączą się ze sprawami Bożymi. A zatem eklezjalna instytucjonalność jest nie tylko nośnikiem nadprzyrodzonej komunikacji tak wśród ludu Bożego na wielu jego poziomach, jak i wierzących ze światem zewnętrznym, ale też nade wszystko służy sakramentalności Kościoła powszechnego. Warto też na kwestie instytucjonalności spojrzeć z ekumeniczną wrażliwością i podkreślić jej rolę jako elementu jednoczącego. Ta jednocząca funkcja instytucjonalności odgrywa swoją niezbywalną rolę nie tylko wśród działań na rzecz pojednania między chrześcijanami, ale ujawnia się także w dialogu między religiami.

Inytucjonalność Kościoła winna być także postrzegana jako potężne źródło tradycji i stabilności. Jest to szczególnie ważne w obecnej postmodernistycznej dobie, kiedy wszystko ulega gwałtownym zmianom. Całe społeczeństwa wydają się być dziś zagubione w kontekście zmieniających się systemów politycznych, światopoglądowych, ekonomicznych, kulturowych i duchowych. Procesy globalizacji wymuszają wręcz zmiany obowiązujących dotąd porządków wartości⁴⁰.

Mimo tych procesów – jak zauważa W. Kasper – socjalny charakter Kościoła włączony jest na trwałe w jego tajemnicę i nie ma potrzeby konstruowania obecnie nowszej eklezjologii *communio*. Nie wolno bowiem zapominać, że nie jest on jedynie ludzką społecznością. Eklezja usadowiona jest na innych zasadach niż wola ludu czy też konieczność społecznej organizacji. Kościół nie jest demokracją, lecz wspólnotą w tej samej wierze, nadziei i miłości, które mają swoje źródło w Trójcy Przenajświętszej⁴¹.

WYKAZ SKRÓTÓW

DeV – Jan Paweł II, *Encyklika o Duchu Świętym Dominum et Vivificantem*, Watykan 1986.

KK – Konstytucja duszpasterska o Kościele w świecie współczesnym *Gaudium et spes*, w: Sobór Watykański II, *Konstytucje, dekry, deklaracje. Tekst łacińsko-polski*, Poznań–Warszawa 1968.

KKK – *Katechizm Kościoła Katolickiego*, Poznań 1994.

KDK – Konstytucja dogmatyczna o Kościele *Lumen gentium*, w: Sobór Watykański II, *Konstytucje, dekry, deklaracje. Tekst łacińsko-polski*, Poznań–Warszawa 1968.

⁴⁰ Por. A. Napiórkowski, *Rediscovering Christian Culture and Spirituality in the Fluid Reality of Europe*, „Collectanea Theologica” (2024) 94, z. 1, s. 167–186, DOI:10.21697/ct.2024.94.1.05

⁴¹ Por. W. Kasper, *Die Kirche und ihre Ämter*, s. 448–449.

MISTERIUM INSTYTUCJONALNEGO WYMIARU KOŚCIOŁA

Abstrakt

Postępująca socjologizacja i psychologizacja Kościoła prowadzi współcześnie nie tylko do redukcji jego nadprzyrodzonego wymiaru, ale także, paradoksalnie, podważa i odrzuca niezbywalność jego instytucjonalności. Jednakże istnienie instytucji wspólnoty wierzących jest kluczowe dla zachowania nade wszystko jej sakramentalnej posługi uświęcania i zbawiania wierzących, nie mówiąc już o niezastąpionej społecznej roli Kościoła powszechnego w całym w świecie. Jest faktem, iż każda społeczność potrzebuje różnych instytucji, spełniających w niej określone funkcje i utrzymujące porządek społeczny, co służy ogólnemu dobru. W powyższych analizach chodzi o wykazanie, że co najmniej podobnie ma się sprawa z *communio Ecclesiae*. Drugi Sobór Watykański trafnie stwierdził: „Kościół ziemski i Kościół – bogaty w dary niebiańskie – nie mogą być pojmowane jako dwie rzeczy odrębne, przeciwnie, tworzą one jedną rzeczywistość złożoną, która zrasta się z pierwiastka boskiego i ludzkiego” (KK 1). Misteryjności eklezjalnego instytucjonalizmu zakotwiczona jest w podwójnej naturze Kościoła: Boskiej i ludzkiej (*teandryzm*). Mistyczny charakter eklezjalnej wspólnoty powiązany jest nie tylko z jej uwarunkowaniami historycznymi i racjonalnymi, ale nade wszystko z sakramentalnym udzielaniem darów odkupienia, co ma swoje zakorzenienie w trynitarniej eklezjogenezie, a nade wszystko w tajemnicy Wcielenia, określającej istotę, naturę i misję Kościoła.

Słowa kluczowe: natura Kościoła, eklezjogeneza, wcielenie, Duch Święty, instytucjonalizm, misterium.

THE MYSTERY OF THE INSTITUTIONAL DIMENSION OF THE CHURCH

Abstract

The progressive sociologization and psychologization of the Church today leads not only to a reduction of its supernatural dimension, but paradoxically undermines and rejects the inalienability of its institutionality. However, the existence of the institution of the community of believers is crucial to the preservation above all of its sacramental ministry of sanctification and salvation of believers, not to mention the irreplaceable social role of the universal Church throughout the world. It is a fact that every community needs various institutions, fulfilling certain functions within it and maintaining social order, which serves the general good. In the above analyses, the aim is to show that at least the same is true of the *communio Ecclesiae*. Second Vatican Council aptly stated: "The earthly Church and the Church – rich in gifts heavenly – cannot be conceived as two separate things, on the contrary, they form one composite reality, which grows out of the divine and human elements" (CC 1). The mysteriousness of ecclesial institutionalism is anchored in the Church's dual nature: divine and human (*theandrysm*). The mystical

nature of the ecclesial community is linked to not only its historical and rational conditions, but above all with the sacramental giving of the gifts of redemption, which is rooted in the Trinitarian ecclesio genesis, and above all in the mystery of the Incarnation, which defines the essence, nature and mission of the Church.

Keywords: mystery, institutionalism, nature of the Church, ecclesio genesis, incarnation, Holy Spirit.

DAS MYSTERIUM DER INSTITUTIONELLEN DIMENSION DER KIRCHE

Abstrakt

Die fortschreitende Soziologisierung und Psychologisierung der Kirche führt heute nicht nur zu einer Reduzierung ihrer übernatürlichen Dimension, sondern untergräbt und verwirft paradoxerweise auch die Unveräußerlichkeit ihrer Institutionalität. Die Existenz der Institution der Gemeinschaft der Gläubigen ist jedoch entscheidend für die Bewahrung vor allem ihres sakramentalen Dienstes der Heiligung und des Heils der Gläubigen, ganz zu schweigen von der unersetzlichen sozialen Rolle der universalen Kirche in der ganzen Welt. Es ist eine Tatsache, dass jede Gemeinschaft eine Vielzahl von Institutionen braucht, die in ihr spezifische Funktionen erfüllen und die soziale Ordnung aufrechterhalten, die dem allgemeinen Wohl dient. In den obigen Analysen soll gezeigt werden, dass dies zumindest auch für die *communio Ecclesiae* gilt. Das Zweite Vatikanische Konzil hat treffend festgestellt: „Die irdische Kirche und die Kirche, die reich an himmlischen Gaben ist, können nicht als zwei getrennte Dinge betrachtet werden; sie bilden vielmehr eine einzige zusammengesetzte Wirklichkeit, die durch das göttliche und das menschliche Element zusammengehalten wird“ (KKK 1). Die Mysteriumdimension des kirchlichen Institutionalismus ist in der Doppelnatur der Kirche verankert: sie ist zugleich göttlich und menschlich (Theandristus). Der mystische Charakter der kirchlichen Gemeinschaft ist nicht nur mit ihren geschichtlichen und rationalen Bedingungen verbunden, sondern vor allem mit der sakramentalen Spendung der Erlösungsgaben, die in der trinitarischen Ekklesio genesis und vor allem im Mysterium der Menschwerdung verwurzelt ist, das das Wesen, die Natur und die Sendung der Kirche bestimmt.

Stichwörter: Institutionalismus, Natur der Kirche, Ekklesio genesis, Inkarnation, Heiliger Geist, Mysterium.

BIBLIOGRAFIA

- Baron A., Kupczak J., Szczurek J.D., *Rozwój dogmatu trynitarnego*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II 2015.
- Balthasar H.U. von, *Marie Première Église*, Paris: Médiaspaul 1998.
- Bielak W., *Organizacja Kościoła w starożytności i średniowieczu. Teoria i praktyka*, „Kościół w Polsce. Dzieje i kultura” 12 (2013), s. 23-39.
- Bujak J., *Eklezjologia trynitarno-eucharystyczna w dokumentach Międzynarodowej Komisji Mieszanej do dialogu teologicznego między Kościołem katolickim a Kościołem prawosławnym*, „Collectanea Theologica” 73/3 (2003), s. 77-103.
- Chaignon F. de, *Église et Trinité selon Vatican II*, „Communio” XXIV (1999), z. 5-6, s. 65-77.
- Congar Y., *Divided Christendom: A Catholic Study of the Problem of Reunion*, London: Geoffrey Bless 1939.
- Czaja A., *Credo in Spiritum Vivificantem. Pneumatologiczna interpretacja Kościoła jako komunii w posoborowej teologii niemieckiej*, Lublin: Wydawnictwo KUL 2003.
- Czaja A., *Traktat o Kościele*, w: *Dogmatyka*, Warszawa: Biblioteka Więzi 2006, t. 2, s. 291-543.
- Dianich S., – Noceti S., *Trattato sulla Chiesa. Nuovo corso di teologia sistematica 5*, Brescia: Queriniana 2002.
- Dobrzeńcki M., Raczyński-Rożek M., (red.), *Teologia między Wschodem a Zachodem*, Kraków: WAM 2019.
- Dulles A., *Models of the Church*, Dublin: Gill and MacMillan 1988.
- Duquoc Ch., *Die Reform des Priesterstandes*, w: *Die Rezeption des Zweiten Vatikanischen Konzils*, J. Pottmeyer und andere (red.), Düsseldorf: Patmos 1986, s. 369-383.
- Duquoc Ch., *Des églises provisoires. Essai d'ecclésiologie œcuménique*, Paris: Editions du Cerf 1985.
- Duquoc, Ch., *Autorité et liberté dans l'Église*, Paris: Editions du Cerf 1971.
- Forte B., *La Chiesa della Trinità. Saggio sul mistero della Chiesa, comunione e missione. Simbolica ecclesiale 5*, Cinisello Balsamo: Edizioni San Paolo (2) 1995.
- Hoffmann P., *Von der Priesterkirche zu einer Kirche des Volkes Gottes*, w: *Priesterkirche*, P. Hoffmann (red.), Düsseldorf: Patmos 1987, s. 346-368.
- Jagodziński M., *Sakramenty w służbie communio*, Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego 2008.
- Jan Paweł II, Encyklika o Duchu Świętym *Dominum et Vivificantem*, Watykan 1986.
- Kasper W., *Die Kirche und ihre Ämter*, Freiburg-Basel-Wien: Herder 2009.
- Katechizm Kościoła Katolickiego*, Poznań 1994.
- Kehl M., *Die Kirche. Eine katholische Ekklesiologie*, Würzburg: Echter 1992.
- Konstytucja dogmatyczna o Kościele *Lumen gentium*, w: Sobór Watykański II, *Konstytucje, dekryty, deklaracje. Tekst łacińsko-polski*, Poznań-Warszawa 1968.
- Konstytucja duszpasterska o Kościele w świecie współczesnym *Gaudium et spes*, w: Sobór Watykański II, *Konstytucje, dekryty, deklaracje. Tekst łacińsko-polski*, Poznań-Warszawa 1968.

- Lubac H. de, *Medytacje o Kościele*, Kraków: WAM 1997.
- Mastej J., *Od Objawienia do aktu wiary. Personalistyczna koncepcja aktu wiary chrześcijańskiej*, Lublin: Wydawnictwo KUL 2006.
- Mastej J., *Staurologiczno-rezurekcyjna wiarygodność chrześcijaństwa*, Lublin: Wydawnictwo KUL 2009, s. 285-295.
- Napiórkowski A., *Podwójna tajemnica Kościoła*, Pelplin: Bernardinum 2022.
- Napiórkowski A., *Powstawanie Kościoła: od eklezjogenezy chrystocentrycznej do eklezjogenezy trynitarnej*, „*Verbum Vitae*” 41/1 (2023), s. 57-73. DOI: <https://doi.org/10.31743>.
- Napiórkowski A., *Rediscovering Christian Culture and Spirituality in the Fluid Reality of Europe*, „*Collectanea Theologica*” (2024) 94, z. 1, s. 167-186. DOI:10.21697/ct.2024.94.1.05
- Napiórkowski S.C., *Spór o Matkę*, Lublin: Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego 1988.
- Napiórkowski S.C., *Teologia w Polsce na przełomie tysiącleci*, Lublin: Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego 2022.
- Ochman A., *Prorocka misja społecznego nauczania Kościoła*, „*Studia Nauk Teologicznych*” 17 (2022), s. 237-253.
- Pałucki J., *Trynitarne wymiar Kościoła. Studium patrystyczne*, Lublin: Wydawnictwo KUL 2007.
- Piotrowski E., *Traktat o Trójcy Świętej*, w: *Dogmatyka*, t. 4, E. Adamiak, A. Czaja, J. Majewski (red.), Warszawa: Biblioteka Węzi 2007, s. 15-320.
- Rahner K., *Theological Investigations*, t. 1: *God, Christ, Mary and Grace*, Darton: Longman & Todd 1962.
- Rusecki M., (red.), *Problemy współczesnego Kościoła*, Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL 1996.
- Rusecki M., Kaucha K., Mastej J. (red.), *Kościół w czasach Jana Pawła II*, Lublin: Wydawnictwo KUL – Wydawnictwo Archidiecezji Lubelskiej Gaudium 2005.
- Schillebeeckx E., *The Church with a Human Face: A New and Expanded Theology of Ministry*, New York Crossroad 1983.
- Wroński R., *Trynitarne podstawy eklezjologii komunijnej według Wacława Hryniewicza OMI*, „*Roczniki Teologiczne KUL*” 63 (2016) 7, s. 47-63.

Andrzej Napiórkowski, paulin, prof. zw. dr hab. Od 2001 r. kieruje Katedrą Eklezjologii na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II w Krakowie, a od 2020 r. jest także Dyrektorem Instytutu Teologii Fundamentalnej, Ekumenii i Dialogu. Jego badania naukowe obejmują eklezjologię integralną, a zwłaszcza eklezjogenezę. Zajmuje się też chrystologią fundamentalną, zagadnieniami ekumenicznymi (kwestia usprawiedliwienia) oraz mariologią. Członek Komitetu Nauk Teologicznych Polskiej Akademii Nauk. W latach 2002–2008 rektor Wyższego Seminarium Duchownego Ojców Paulinów w Krakowie oraz przeor klasztoru Na Skalce. Autor ponad 35 książek oraz licznych naukowych publikacji. Adres do korespondencji: andrzej.napiorkowski@upjp2.edu.pl